УДК 371.334

Л.Г. Гыйләҗева,
Г.В. Һадиева

ТУГАН (ТАТАР) ТЕЛ ДӘРЕСЛӘРЕНДӘ САЙЛАП АЛУ СИТУАЦИЯСЕНЕҢ АКТУАЛЬЛЕГЕ

В статье рассматривается вопрос «ситуации выбора» как основа ситуативной доминанты обучающегося в новом образовательном стандарте. В статье описываются актуальность использования и проектирования «ситуации выбора» на уроках родного (татарского) языка, предлагаются разновидности учебных ситуаций с конкретными примерами.

Ключевые слова: ситуация выбора, личностные универсальные учебные действия, педагогические условия, проектирование урока.

In the article we discuss the issue of the choice situation as the basis of the situational dominant of the student in the new educational process. The choice situation should correspond to the five pedagogical conditions that are analyzed in this article. The article also describes the special moments in designing the «situation of choice» at the lesson of native (Tatar) language, such as students readiness for choice, the pedagogical appropriateness of creating a choice, the arguments of their choice, etc.

Keywords: situation of choice, personal universal educational activities, pedagogical conditions; lesson design.

Ситуатив якын килү – яңа белем бирү стандартларын тормышка ашыруда төп таләпләрнең берсе булып тора. Белем бирү процессында уку ситуацияләре – билгеләнгән максатка ирешүнең дидактик чаралары. Бүгенге көндә сайлап алу ситуацияләренең кулланылышы аеруча актуаль. Әлеге эшчәнлекнең үсеше (эчтәлек, метод, ысул, укытуның оештырылу формалары, эшчәнлекнең контроле һәм бәяләрне дә кертеп) укучыны шәхес буларак формалаштыруда әһәмиятле корал булып тора.

Федераль дәүләт белем бирү стандартлары укыту процессында төп игътибарны укучы шәхесенең үсешенә юнәлтә [Гыйләҗева, Һадиева, 2019, б. 72]. Яңа стандартта төп белем бирү программасының үзләштерелү нәтиҗәсе булып универсаль уку гамәлләре [Гыйләҗева, Һадиева, 2018, б. 320] карала, алар арасында исә шәхескә караган универсаль уку гамәлләре мөһим гамәлләрдән санала. Шәхесне формалаштыру баланың тормыш кыйммәтләрен, әхлак нормаларын аңлавына һәм кабул итүенә, аның әйләнә-тирәсендәге бар нәрсәгә шәхси караш булдыруга, дөрес һәм аңлы рәвештә сайлый белүгә юнәлтелгән. Ә моңа ирешү өчен уку процессына махсус формалаштырылган уку ситуацияләре кертү сорала.

Сайлау ситуациясе – бер вариантка өстенлек бирү дигән сүз ул. Сайлап алу вариантлары – альтернатива (франц. alter) – «яхшырак,

кирәгрәк дип тапканны яки теләгәнне эзләү, карау яисә аерып алу» [Татар теленең ..., б. 848].

Сайлап алу проблемасы психологиядә [Леонтьев, Пилипко, 1995] хәзерге вакытта гаять актуаль булып тора, чөнки бүгенге көндә күп мәгълүмат булу кешене сайлау алдына куя, монда исә бары тик анык формалашкан кыйммәтләр системасын, сайлауның мөмкин булган нәтиҗәләрен аңлаган кеше генә дөрес фикер булдырырга сәләтле.

Уку ситуациясе – укучыларның укытучы ярдәмендә үзләренең эшчәнлек предметларын табып, аларны төрле уку гамәлләре башкарып өйрәнә, тикшерә торган уку-укыту процессының махсус берәмлеге. Укытучы укучылар алдына проблеманы куеп, куелган проблеманың асылын үзе яхшы аңларга, аны чишү юлларын белергә, шулай ук балаларның ничек җавап бирүләрен фаразларга һәм проблеманың чишелеш юлларын, алгоритмын төзү процессында укучылар алдында туган кыенлыкларда ярдәм итәргә әзер торырга тиеш. Уку ситуациясе өчен эчке (белем һәм күнекмәләр) һәм тышкы (дәреслек, сүзлекләр һ.б.) эш чаралары булу зарур. Укучыларда предмет буенча башлангыч (база) белем, күнекмәләр булу, мөстәкыйль эшләү осталыгын, көтелгән нәтиҗәләрнең әһәмиятлелеген аңлау һәм фикер йөртү конструкциясен үзгәртү сәләте – уку ситуациясенең төп таләпләре. Уку ситуациясе барлыкка килү өчен түбәндәге шартлар булырга тиеш:

– укучы яңа белемнәрне үзләштерү өчен программа материалын яхшы белергә тиеш;

– мөстәкыйль эшли һәм фикер йөртергә сәләтле булырга тиеш;

– проблемалы бирем укучы «ачарга» тиеш булган яңа белемне (теманы) үз эченә алырга тиеш;

– үти алмаган практик бирем нигезендә укучыда яңа теманы өйрәнү ихтыяҗы туарга тиеш;

– укучы көтелгән нәтиҗәләрнең белем һәм күнекмәләр булдырудагы кыйммәтен аңларга тиеш.

Уку ситуациясе укучыларның укытучы белән диалогы аша белемнең иҗади үзләштерелүен тәэмин итә. Әлеге юл танып белү һәм коммуникатив универсаль уку гамәлләрен үстерергә, белем алуның югары сыйфатын булдырырга, укучыларның интеллект һәм иҗади сәләтләрен нәтиҗәле үстерергә һәм актив шәхес тәрбияләргә ярдәм итә. Дәрестә уку ситуациясен тудыру проблемаларын ачыклау, аның чишелеш юлларын табу, мәгълүмат белән эшли белү, башка кешеләрне ишетә һәм тыңлый белү, төркемдә эшли белүгә юнәлтелгән.

Сайлап алу ситуациясен ничек оештырырга? Әлеге төр эшчәнлекне кулланып үткәрелгән дәрес укучылар тарафыннан үзләштерелсен һәм технологик яктан дөрес булсын өчен түбәндәге бурычларны хәл итәргә кирәк: «сайлап алу ситуациясе» төшенчәсен билгеләргә, аны булдыру өчен педагогик шартларны ачыкларга, укытучыга үзенең һәм укучыларның эшчәнлек алгоритмын төзергә, укучыларның

индивидуаль һәм коллектив рәвештә сайлап алу шартларын, сайлап алу ситуациясен булдыру өчен кулланыла торган укыту биремнәренең төрле төрләрен тасвирларга һәм системалаштырырга, мәсәлән, тестлар, укучыларның иҗади сәләтләрен үстерүгә юнәлдерелгән биремнәр, рольле уеннар, тикшеренү эшләре. Тест биремнәренең исә түбәндәге төрләре методик яктан уңышлы санала. Тест биремнәренең төрләре һәм мисалларына тукталып китик.

1. **Бер яки берничә дөрес җавапны сайлап алу:** *Рәт гармониясенә буйсынмаган сүзләрне билгеләгез.*

1) *гамьсез;*
2) *төклетуралларга;*
3) *тәмле;*
4) *китап.*

2. Бер генә дөрес җавапны сайлап алу: *Билгеләнгән сүзнең синонимын табыгыз.*

Аларның ***саф*** *сулары тәнгә сихәт, җанга шифа булсын, алар турындагы җырлар ерак елларгача яңгырасын.*

1) *пычрак;*
2) *изге;*
3) *тәмле;*
4) *чиста.*

3. Ачык типтагы биремнәр: *15 нче җөмләдән әйтелеше белән язылышы туры килмәгән сүзне табып языгыз.*

Җавап: ____________________________.

4. Тәңгәллекне булдыру: *Тәңгәллек урнаштырыгыз.*

1. *Омонимнар*	А. *Яшь – карт*
2. *Синонимнар*	Ә. *(Печән) чаба – (тиз) чаба*
3. *Антонимнар*	Б. *Сөйкемле – мөлаем*
4. *Паронимнар*	В. *Болытлы (көн) – кояшлы (көн)*
	Г. *Тугры – туры*
	Д. *Орфоэпия – дөрес әйтелеш.*

5. Дөрес эзлеклелек урнаштыру: *Текст барлыкка килсен өчен, тиешле эзлеклелек булдырыгыз.*

А) *Алар Евразиядә һәм Төньяк Америкада яшиләр.*
Ә) *Шуның белән урманга зур файда китерәләр.*
Б) *Бүре – ерткыч хайван.*
В) *Бүреләр авыру хайваннарны тоталар.*

1) *Б, Ә, А, В*
2) *Ә, Б, А, В*
3) *Б, А, В, Ә*
4) *А, Ә, Б, В*

Укыту процессында «сайлап алу ситуациясен» проектлаштырганда, түбәндәге моментларны исәпкә алырга кирәк:

1. Укучыларның сайлап алу эшчәнлегенә әзер булулары. Дәрестә әлеге ситуация белән эшли башлаганчы, укучыларны үз мөмкинлекләреннән чыгып сайлый белергә өйрәтә башларга кирәк, бу исә укучыларда сайлау процессын аңлы рәвештә башкару күнекмәсен формалаштырырга ярдәм итәчәк. Һәр дәрес саен сайлау өчен вариантлар арттырыла. Укучы чишә торган мәсьәләләр, биремнәр катлауландырыла, укучыларның мөстәкыйльлегенә карата булган таләпләр үсә бара.

2. Сайлап алу ситуациясенең педагогик кыйммәте. Әлеге ситуация укытучы тарафыннан дәрестә булырга тиешле бер этап (элемент) өчен генә кертелми, ә билгеле бер максат белән кулланыла. Укытучы сайлап алу ситуациясенең кайсы дәрестә, дәреснең кайсы этабында һәм нинди теманы үзләштергәндә нәтиҗәле булачагын алдан билгеләргә тиеш.

3. Укучыларны сайлауга стимуллаштыру. Бу максат белән укытучы сайлап алырга тәкъдим ителгән һәрбер уку биремнәрен анык итеп аңлата, аларның үтәлешенең әһәмиятлелеген ассызыклый, бәяләү критерийларын күрсәтә.

4. Дәлилләү. Укучыларның ни өчен теге яки бу төргә өстенлек бирүләрен дәлилләп аңлатып бирә алуларын булдырырга кирәк.

5. Сайлауның иреклелек дәрәҗәсен билгеләү. Тәкъдим ителгән ситуациядә сайлауның иреклелек дәрәҗәсе уйланган булырга тиеш.

6. Эшчәнлекнең уңышлылыгы. Уку биремнәренең вариантларын тәкъдим иткәндә, укытучы (әлеге биремнәрне уңышлы башкарып чыгу өчен) укучыларның белем һәм күнекмә дәрәҗәсен билгели белергә тиеш.

7. Хаталар өстендә эш. Укытучы укучының бөтен эшчәнлек процессын анализлап чыгып, хата җибәрелгән этапны «эләктереп», аңа хата җибәрелүенең сәбәбен аңлатырга тиеш.

8. Укучы тәкъдим иткән вариантның чишелеш нәтиҗәләрен бәяләү. Сайлап алынган вариантның чишелеш нәтиҗәләрен бәяләгәндә, соңгы нәтиҗәне генә бәяләп калмыйча, укучының бөтен эшчәнлеген тулаем карап анализ бирү уңышлы булачак. Шулай итеп, балага тәкъдим ителгән сайлап алу хокукы бүгенге көндә белемгә омтылучан, сәләтле, мөстәкыйль, эшкә иҗади якын килеп, дөрес карарлар кабул итә белүче, рухи һәм физик яктан сәламәт, көндәшлеккә сәләтле, нәтиҗәлелеккә омтылучан иҗади шәхесләр тәрбияләргә ярдәм итәчәк.

Әдәбият

Гыйләҗева Л.Г., Һадиева Г.В. Туган (татар) тел дәресенең заманча модельләре (белем һәм күнекмәләрне системалаштыру дәресләре) // Правовые основы функционирования государственных и региональных языков в условиях дву- и многоязычия (мировой опыт реализации языковой политики в федеративных государствах): Казань: ИЯЛИ, 2019. С. 72–74.

Гыйләҗева Л.Г., Һадиева Г.В. Федераль дәүләт белем бирү стандартлары: башлангыч мәктәптә комплексны эшләр // Фәнни Татарстан. 2018. № 1. С. 119–123.

Татар теленең аңлатмалы сүзлеге. – Казан: Матбугат йорты, 2005. 848 б.

Леонтьев Д.А., Пилипко Н.В. Выбор как деятельность: личностные детерминанты и возможности формирования // Вопросы психологии. 1995. № 1.

Гыйләҗева Лилия Гыйльметдин кызы,
филология фәннәре кандидаты, Татарстан Республикасы
Мәгарифне үстерү институтының татар теле
һәм әдәбияты кафедрасы доценты

Һадиева Гөлнара Васил кызы,
Татарстан Республикасы Мәгарифне үстерү институтының
татар теле һәм әдәбияты кафедрасы
өлкән укытучысы